

MIRŐL ÁRULKODNAK A TÜBINGAI PÁLYAMŰ SZAVAI?*

KISS MARGIT

1. Bevezetés

A tanulmány Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművének* az MTA Kézirattárban őrzött, ma ismert, legnagyobb terjedelemben fennmaradt példányát elemzi. Azt vizsgálja, hogy ennek az értekezésnek a magyar nyelvű része teljes egészében Kazinczy Ferenc megszövegezésének tekinthető-e, vagy más is közreműködhetett a magyar változat létrehozásában. Az irodalomtörténeti háttér és a kézírások vizsgálata mellett a nyelvi, szó-készletani elemzésnek kulcsfontosságú szerep jut ebben a kutatásban.

2. Történeti háttér

„Mennyiben lehetséges, tanácsos, és a' Magyar Országban, 's vele összevaskaptsolt Tartományokban lakó külömbféle Nemzeteknek javokkal és szabadságaikkal megegyeztetethető, a' Magyar Nyelvet egyedül magát Hivatalbéli nyelv tenni a' köz Tisztségekben, az Igazság kiszolgáltatásában, és a' Tanításban? El vagyon é a' Nyelv erre úgy készülve, a' mint elkerülhetetlen szükséges? Mitsoda hasznok, vagy mitsoda károk származhatnának ebből polgári, kereskedő, és tudománybéli tekintetben?” ([sz. n.] 1808. május 4.: 287). A Hazai Tudósítások 1808. május 4-i számában megjelent felhívás német eredetije az Allgemeine Zeitung 1808. 10. számú mellékletében közzétett, 1808. márciusi dátumú pályakérdés, melyet a Cotta könyvkereskedés hirdetett meg a magyar nyelv státuszával kapcsolatban. A pályakérdésre huszonegyen küldtek be különféle érveket felsorakoztató írásműveket, köztük Prónay László unszolására Kazinczy is, aki német nyelvű munkával válaszolt. Csak a későbbi kutatásokból tudható, hogy a pályakérdés kiírása háttérében valójában a bécsi titkosrendőrség állt: az 1807-es országgyűlés politikatörténeti eseményeit részletesen taglaló Wertheimer Ede tárta fel a pályázat kiírásának e körülményeit (1896: 293–309, 394–412, 404–405).

Kazinczy Ferenc levelezéséből az alábbiakat tudhatjuk meg pályamunkájával kapcsolatban. 1808 augusztusában hírül adta levelezőtársainak, hogy pályaműve elkészült, s már Tübingenben van. Az eredetileg magyarul írt értekezést németre fordította, s ezt küldte el a Cotta könyvkereskedéshez. Ezt követően a magyar és német szöveg tisztázatán dolgozott a pályáírás tervezett kiadásához. 1808 októberében már Romy Károly

* Jelen tanulmány részint átdolgozott és részint módosított változata a „Nézzd a' Magyar!” *Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről* című tanulmánykötetben megjelent Kiss Margit *A rejtőzködő kolléga – A Tübingai pályamű akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata* c. írásnak (2022: 131–168).

György korrigálta a pályamű német fordításának a nyelvi hibáit, de ez már nem az elküldött német változat volt, hanem egy későbbi. 1809 februárjában Rumytól visszakapta a javított német nyelvű pályairást. Időközben bécsi útja alatt elveszett a nála lévő magyar változat, s németből volt kénytelen visszafordítani magyarra. Az ezt követő időszakban több literátor barátjával is megismertette a szöveget, 1812-ben felmerült az átdolgozás terve is. (L. KazLev. VI. 168–171, 181–183, 215, 366–368, KazLev. VIII, 159–163, KazLev. X, 168–172) A pályamű elküldését követően sokáig igyekezett tájékozódni a pályázat alakulásáról, de azt is a későbbi kutatás tárta fel, hogy eredményt végül nem hirdettek (Heinrich 1916: 31).

3. A fennmaradt és feltételezett kéziratok

A kézirat történet legalább annyira szövevényes, mint magáé a pályairásé. Tudható, hogy Kazinczy pályaművének több változata is létezett, amelyek rekonstrukciója a levelezés és a fennmaradt példányok alapján sem teljesen egyértelmű. Kellett lennie egy eredeti magyar változatnak, amelyből a németet fordította, ez utóbbit küldte el Tübingenbe. Erről az eredeti magyar példányról jelenleg nincs tudomásunk. Azt a német változatot, amelyet a Cotta könyvkereskedéshez, Tübingenbe elküldött, később Bécsben őrizték, s jelenleg úgy tudni, hogy az 1927-es bécsi zavargás során a tűzvészben megsemmisült. Heinrich Gusztáv 1916-os szövegkiadásában még ez alapján a német alapján dolgozott, így ma már csak az ő kiadásában érhető el ez az első német nyelvű szöveg. Azt is láthattuk, hogy a beküldést követően Kazinczy újabb magyar és német nyelvű változaton dolgozott, amelyet szeretett volna megjelentetni. Ennek a német szövegét javította Rummy Károly György. A bécsi útja alatt elveszített magyar szöveg hiánya miatt Kis Jánosnak a németből fordított le Kazinczy passzusokat a pályamű utolsó részéből, s feltehetőleg ez jelent meg 1809. február 5-i dátummal Kis János önéletrajzában B toldalékában *A' magyar nyelv és literatura gyarapodásáról a' legrégebbi idők óta a' legújabbakig* címmel (1845: 211–222). Sajnos kéziratként egyelőre nincs tudomásunk erről a változatról. Ami fennmaradt, az az ún. debreceni példány (Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75), mely töredékes, s amelyről Pósa Ágnes azt állapította meg, hogy az eredeti magyar egy piszkolata lehet (1978: 501–507). Ezen kívül ma is hozzáférhető Kazinczy Kis Jánoshoz írt levelének egy részlete, amelyben kisebb részlet olvasható a pályairásból (MTA KIK, RUI. 4r. 260, 113–120. f.). A leghosszabb kézíratos fennmaradt forrás az ún. akadémiai változat (MTA KIK, M. Nyelvtud. 4r. 42/I), amely kétnyelvű (magyar–német), s az eddigi kutatások szerint az eredetinel későbbi keletkezésű lehet, l. részletesen Ajkay 2017; Simai 1917.

4. Az akadémiai kézirat sorsa

Kazinczy terjedelmes kézíratos munkássága a szerző életében sem volt már egyben, egy része nála, más része barátainál, literátortársainál vagy a kiadónál volt. Emiatt lappangtak sokáig kéziratok, illetve kerültek közvetlenül az Akadémiára (Gergye 1993: 12). Kazinczy halála után többen is szóba kerültek a hagyaték rendezésével kapcsolatban: Guzmics Izidor, Szemere Pál, Dessewffy József, Bajza József, Toldy Ferenc, Zádor György, Kölcsey Ferenc, Helmezy Mihály neve merült fel a különböző kézirat típusok, kötettervek rendezésében. Amikor 1832-ben az Akadémián Kazinczy hagyatékának az áttekintésére Bajza Józsefet, Toldy Ferencet és Szemere Pált jelölték ki, Szemere már

nem tudott feladatot vállalni a munkában (Gergye 1993: 10). Korábban, 1831. november 7-én Kölcheynek az alábbiakat írta: „Kazinczyné néhány levelet küld, ’s mindég mást és mást projectál; feleségecskémnel válaszoltatok. A’ kiadás hivatalát, mellyel a’ Grófné megtisztelt, magam adám által Bajzának. Nekem arra sem erőm többé sem tekintetem; ’s az utolsó még szükségesebb.” (Kölchey 2007: 419). Később Kazinczy Gábor (Kazinczy Ferenc unokatestvérének a fia) is a hagyatékkal foglalkozott, akinek az Akadémián található kéziratok 1848-ban kerültek a tulajdonába. Kazinczy Gábor 1864-ben halt meg, ezt követően a hagyatékot az Akadémia őrizte (Gergye 1993: 7–21).

Hogy az Akadémiához került pályáírásnak pontosan mi volt az útja, arról nincs sok adatunk. Annyit tudni csupán, hogy amikor Toldy Ferenc 1855 áprilisában felkereste Bánfalván Kazinczy Gábort, akkor listát készített az ott található, Kazinczy Ferentől származó kéziratokról. Ez a feljegyzés a címeken kívül rövid tartalmi kivonatot és Toldy megjegyzéseit is tartalmazza. A később az Akadémián őrzött pályáírás is ebben az anyagban volt, Toldy az alábbiakat jegyezte fel vele kapcsolatban: „10. A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől. Pályáírást (a jutal. kiad. I. Allg Ztg 1808 Beil. N o 10). Német az eredeti (amely itt a balold[alon] áll, [...] nincs mindenütt lefordítva). Antológiával a végén.” (MTA KIK RUI 4r 15. 30. f.).

5. Az akadémiai kézirat

A pályáírás akadémiai bilingvis változata az MTA Kézirattár M. Nyelvtud. 4r. 42/I. jelzete alatt található. Maga a szöveg német–magyar nyelvű, párhuzamos elrendezésű: a páros oldalakon a német, a páratlan oldalakon a magyar nyelvű szöveggel. Ebben az előre tervezett, kétnyelvű szövegre kialakított szerkezetben olykor hiányzó, üres részek is találhatók. A pályamű első részében szép, olvasható, tisztázati szöveggént együtt halad a magyar és a német nyelvű szöveg, majd a 106–107. kéziratoldalt követően a 218. oldalig magyar részt nem találunk, ebben a szakaszban csak a német nyelvű szöveg olvasható. A pályáírás harmadik részének az eleje is csak német nyelven található meg a 166. oldaltól a 218.-ig. A 219. oldaltól újfent kétnyelvű a szöveg, de már jóval egyenletlenebb módon. A harmadik rész közös szakaszában a magyar és német nyelvű szöveg alapvetően párhuzamosan halad, de helyenként találni eltéréseket, kihagyásokat mindkét nyelvi változatot illetően. Ezek a különbségek néhány helyütt egy-egy rövidebb betoldást, kiegészítést jelentenek, jelentősebb mértékben a pályáírás antológia részében találhatók azonban, ami abból adódik, hogy a kétnyelvű szöveggyűjtemény nem teljes mértékben tartalmazza ugyanazokat a szövegeket. Ezen kívül megfigyelhető Kazinczy Ferencétől eltérő kézírás is a harmadik szakasz magyar nyelvű szövegrészében. Ebben a szövegegységben Kazinczyé mellett idegen kéz (kezek) írása található, Kazinczyéval váltakozó, mozaikszerű módon. Kazinczyé és az idegen kéz mellett találni pár rövidebb passzust, melynek írója Kazinczyhoz és az idegen kézhez mérten is bizonytalan. Kazinczytól származik a 219. oldaltól kezdődő szakasz kezdeti része, a versek, majd egy utólagosan áthúzott rész. A rövidebb terjedelmű, irodalomtörténeti leírásokat tartalmazó

narratív részek ugyanakkor az idegen kéz lejegyzései. A vizsgálat célja ezeknek az idegen kézzel írt szövegrészeknek az elemzése, és a szerzőség lehetőség szerinti megállapítása.

6. Összehasonlító elemzések

6.1. A szövegváltozatok egybevetése

A vizsgálandó magyar nyelvű szövegrész (a pályairás 3., magyar nyelvű része) a szóban forgó akadémiai kéziraton kívül még három másik változatban érhető el: (1) *A' magyar literatura története. Töredék.* címmel az *Erdélyi Múzeum* 1814-es 1. száma (1–10.); (2) a Déri Múzeumban lévő, debreceni változat: Déri Múzeum Irodalmi Kéziratos Gyűjteménye, K. X. 75. [számozatlan oldalak]; (3) Kis János szövegközlése önéletírásának B) toldalékában (*Emlékezései életéből*, 211–222.). Ezek a változatok terjedelmi kidolgozottságukban nem teljes mértékben fedik egymást.

Az akadémiai kézirat és az *Erdélyi Múzeumban* olvasható rész közt egy pontig szoros stílári és kifejezésmódbeli hasonlóságot láthatunk. Jelentősebb eltérést az akadémiai „Bároczy Sándor (ezredes; szül. Erdélyben, 1732. 2d. april.)” kezdetű mondatától rövidebb szakaszon találni, majd az „Az alatt, míg ezek velünk” kezdetű mondatától már terjedelmében és megfogalmazásában is meghatározó módon eltér a két változat. Ezek az eltérő szöveghelyek azok, amelyek a kéziratban az idegen kéztől származnak. A Kis János által megjelentetett Kazinczy-változat szóhasználat tekintetében tér el, s bővebb, részletesebb kifejtettségű. A változatok közül az akadémiai példánnyal mutat leginkább hasonlóságot, de a fentebbiekhez hasonlóan az akadémiai idegen kéz által lejegyzett részeitől jelentősebb mértékben tér el. A debreceni példány terjedelmében és megszövegezésében is különbözik a többi változattól. Rövidebb, töredékes kidolgozottságú, az egybevetéshez csekély szövegrészlet tartozik ide. Az akadémiai példány az, amely hosszabban folytatódik tovább, s ahol a narratív részeket az idegen kéz írásával találjuk.

6.2. A kézírások elemzése

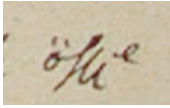
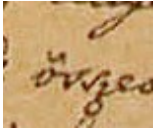
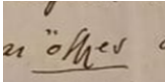
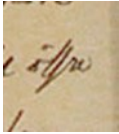
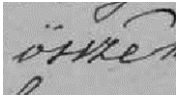
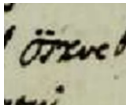
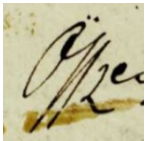
Simai Ödön elemzésében – amely a Heinrich Gusztáv-féle kiadásról írt recenziójából vált meghatározó jelentőségű tanulmánnyá – kitért az akadémiai pályairás harmadik részének vizsgálatára (1917). Heinrich azt állította, hogy „A pályaművet két példányból ismerem: az egyik saját másolatom a bécsi cs. kir. belügyminiszterium levéltárából; – a másik a M. Tud. Akadémia példánya, mely a magyar eredetit is tartalmazza (Kazinczynak 1808 auguszt. 14. kelt levele szerint [...]), valószínűen magának Kazinczynak keze írása.” (Heinrich 1916: 32). Simai a kéziratot elemezve ugyanakkor azt állapította meg, hogy a német és a magyar nyelvű rész halványabb tintával írt, rendezett írásképpel szemben a magyar nyelvű utolsó szakaszban erősebb tintával, rendezetlenebb, elnagyoltabb betűformálással, gyorsan lejegyzett írásmód látható, amely eltér Kazinczy Ferencétől. Simai elvetette a kézírások egybevető vizsgálata során a hagyaték későbbi rendezésével, gondozásával kapcsolatba hozható Kazinczy Gábort, Bajza Józsefet, Toldy Ferencet és Helmecezy Mihályt. Az idegen kéz írójának Szemere Pált vélte, akinek a kézírása Kazinczy Ferencéhez nagyon hasonló (Simai 1917: 288). Azzal az érveléssel is alátámasztotta állítását, hogy „Szemere alkalmasint még 1831-ben kapta a Muzáron számára a kéziratot, melyet Kazinczy halála után kiegészített. Hogy sajtó alá

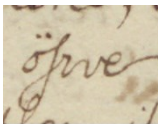
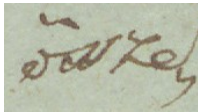
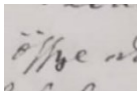
rendezésével foglalkozott, mutatják az ugyancsak tőle származó, czeruzával írt bejegyzések: »Hézagot hagyni! Két lapi hézag!« stb.» (Simai 1917: 288).

A kézírások elemzésénél a fő célom az volt – Simai megállapításainak ismeretében –, hogy megvizsgáljam, az idegen kéz írta szövegrészben található-e bármilyen hasonló jegy azoknak a szerzőknek az írásképevel, akik valamely szempontból kapcsolatba kerülhettek a pályairással. Ez a kör a hagyaték gondozásával kapcsolatba hozható Szemere Pál, Toldy Ferenc, Zádor György, Bajza József, Guzmics Izidor, Helmeczy Mihály, Dessewffy József, Kölcsey Ferenc, és akinél a pályairás Toldy látogatásakor is megvolt, Kazinczy Gábor. Tágabb időintervallumban, kb. az 1810–1860-ig terjedő időszakban elemeztem a kézírásokat. Kigyűjtöttem a gyakori, sokszor leírt szavakat, mint pl. a névelőket, kötőszókat, ezen kívül meghatároztam néhány olyan betűt markerként, amelyek karakterük, variabilitásuk miatt alkalmasak az összevetésre, ezek az *s*, *ss*, *sz*, *ssz*, *z*, *y*, *k*, *g*, *d*, *m*, *A*.

Ebből az összevetésből az látszott, hogy az idegen kéz írásmódjától Kazinczy Ferencé az *s*, *sz*, *z* tekintetében mindenképpen eltér, és ő alapvetően keskenyebb, hosszúságosabb betűformálással él a kérdéses szöveg írójáéhoz képest. Szemere Pál írásképe valóban nagyon hasonlatos Kazinczy Ferencéhez, dőlt, ívelt betűk jellemzik, fontos sajátossága azonban, hogy az *s*, *A* egyféle kivitelezésű, míg az idegen kéz esetében variáns formákkal találkozunk. Helmeczy kifejezetten szép kidolgozású betűket ír, arányos, íveltebb formákat, számos betű megformálása eltér a kérdéses lejegyzőtől, pl. az *f*, *s*, *sz*, *z*, *g*, *gy*, *ny*, *j*. Toldy Ferenc kézírása karakterében, jellegében már önmagában különbözik mindenki másétól egészen kicsi betűméretével, melyek a magánhangzók esetében olykor nehezzé teszik a kiolvasást, de az *s*, *sz*, *d* tekintetében a betűkivitelezés is eltér az idegen kézétől. Zádor György *s*, *sz*, *ssz*, *z* betűi ugyancsak más jelleget mutatnak. Az idegen kéz által írt szöveg rendezetlen, elnagyolt írásképe, ezzel szemben például Bajza Józsefé kifejezetten igényes kidolgozású, könnyen, jól olvasható, ívelt betűformálással. Guzmics Izidor írásképe több hasonlóságot mutat az idegen kézével, de a gyakori kötőszók, az aposztrófhasználat és több markerként meghatározott betű kivitelezése különbözik. Dessewffy József írása inkább Kazinczy Ferencéhez hasonlít a döltebb és keskenyebb betűk formálása tekintetében, az *s*, *sz*, *z*, *ss*, *k* betűk kialakítása is eltér az idegen kézétől. Kazinczy Gábor írása az, amely több szempontból is hasonlít hozzá: egyfelől bizonyos gyakori szavak egyértelmű egyezést mutatnak, mint például az *az*, *most*. Közös marker a szavakon belül a nem folyamatos betűkötésű, megszakított írásmód, másfelől számos betű *sz*, *s*, *z*, *k*, *d*, *ny*, *g*, *f*, *b*, *e*, *t*, *z*, *sz*, *m* megformálása is nagyfokú hasonlóságot, egyezést mutat.

A fentebbieket az alábbi, egyszerűsített ábrával illusztrálom:

Idegen kéz	
Kazinczy Ferenc	
Kazinczy Gábor	
Toldy Ferenc	
Szemere Pál	
Helmeczy Mihály	
Dessewffy József	

Bajza József	
Zádor György	
Guzmics Izidor	

1. ábra. A kézírások különbözősége és hasonlósága

6.3. Szókészletteni vizsgálatok

A szerzőségi vizsgálatok tekintetében a szókészletteni elemzések meghatározó jelentőségűek, melyek arra irányulnak, hogy az idiolektust megvizsgálva meg tudjuk határozni az egyénre jellemző lexikai jegyeket, s egyben meg tudjuk különböztetni más szerzők sajátosságaitól.

Korábbi időszakok szerzői esetén mindig kérdéses, hogy rendelkezésre áll-e megfelelő mennyiségű anyag ehhez. Kazinczy Ferenc jelentős életművet hagyott az utókorra, amelynek nagy része már kritikai kiadás formájában is elérhető. A szóban forgó többi szerző esetében ugyanez nem mondható el, többük írásai csak kéziratos formában érhetők el még ma is. Különösen problematikus ez arra a korszakra nézvést, amelyben korpusz- és státusztervezés zajlik, s amelynek egyik központi eleme a lexikai bővítés, amely meghatározó módon érinti az egyéni szókészlet formálódását.

Simai Ödön fentebb említett tanulmányában kitér a vizsgált szövegrész szóhasználatának jellegére is. Úgy véli, hogy a *költészet*, *szótag*, *költő*, *modor*, *hírlap*, *vállalat*, *időszakirat*, *nyelvtan*, *színház*, *rag* szavakat Kazinczy vagy nem használta, vagy később, a szerző halála után keletkeztek (1917: 287). Referenciavizsgálat gyanánt az Arcanum adatbázisát és a MTSz. anyagát használtam, kiegészítve a TESz., ÚESzWeb. és az EWUng. vonatkozó szócikkeivel. Ma már látszik, hogy a példaként említett szavak nagy része 1830-ban használatban volt, ez alól kivétel a *nyelvtan* és az *időszakirat*, előbbire 1832-ből, utóbbira 1833-ból találni adatot az említett adatbázisokban. A *szótag* és a *költő* korábbi keletkezésű, de a többi szó jellemzően 1812 utáni, néhányuk az 1820-as években született. A kérdéses szövegrészben előforduló szavak egy része alapján a pályamű korábbi megfogalmazású részének 1808-as keletkezéséhez képest e szakasznak a későbbi megszüvegezése valóban gyanúra adhat okot.

Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy Kazinczy szövegeiben vizsgálódva a szerző a *költészet*, *nyelvtan*, *hírlap* alakok helyett a *poesis*, *grammatica*, *újságlevél* kifejezéseket használja inkább. A *színház* és a *költő* kevés előfordulással található meg. Mindez azonban természetesen még nem jelenti automatikusan Szemere Pál szerzőségét, amire Simai utal, azt az ő írásos munkáiból kellene igazolni, melynek jelentős része még kéziratos formában található meg, nehezen feldolgozható. Kölcséyyel folytatott levelezése alapján az azért kiderül, hogy pl. a *költészet*, *hírlap*, *színház* szavakat ő használta.

Láthattuk, hogy az akadémiai változat a legteljesebb fennmaradt változat, a magyar nyelvű rész ebben halad a legtovább. Összevettem ezt a Kis János önéletírásának B toldalékában közzétett Kazinczy-változat vonatkozó részével. Azt lehet megállapítani, hogy míg az akadémiai változatban a tartalmas szavak tekintetében az idegen kéz által írt részben a *hírlap*, *műveltség*, *szókönyv*, *vállalat*, *nyelvtan*, *színház*, *időszakirat* alakok találhatók meg, addig a Kis által publikált, Kazinczytól származó változatban ugyanezen a helyen az *újságlevél*, *cultura*, *lexicon*, *igyekezet*, *grammatika*, *Játékszin*, *időszaki írás* szavak állnak. További fontos adalék, hogy az akadémiai kézirat korábbi részében, amely bizonyosan Kazinczy Ferenc kézírásával van lejegyezve, ugyancsak az *újságlevél*, *cultura*, *grammatika* szavak találhatók meg, valamint az is beszédes, hogy a *műveltség* szó (ebben az alakban) és a *szókönyv* sem lelhető fel például Kazinczy Ferenc levelezésköteteiben.

Az idegen kézzel írt részben lévő tartalomsszavak tehát arról árulkodnak, hogy nemcsak a kézírás változott meg, de a szóhasználat is eltérő jegyeket mutat Kazinczy Ferencétől.

Ezek a típusú lexikai elemek a nyelvújítás időszakában nagyon változékonyak. A szókincs bővítésének különféle módozatai különösen „mozgalmassá” tették az ezzel foglalkozó szerzők szókészletét. Az egyéni nyelvhasználat különbségeit még jobban láttatják azok a jegyek, amelyek a változásnak inkább ellenállnak. Ilyenek a különféle hangzókhoz kapcsolódó nyelvjárási formák, paradigmatisz sajátságok, grammatikai elemek. Ennek a vizsgálatához készítettem az idegen kézzel írt szövegekből egy szójegyzéket, és összehasonlítottam Kazinczy Ferenc, Kazinczy Gábor, Szemere Pál azonos nyelvi alakjaival. Szövegkorpuszként Kazinczy Ferenc esetében a levelezését, Szemere Pálnak Kölcséyyhez írott leveleit használtam fel (melyek kritikai kiadásban elérhetők), Kazinczy Gábornak Toldy Ferenchez írott kéziratos anyagából gyűjtöttem adatokat. (Az elemzésnek ebben a szakaszában már a fentebb kifejtett vizsgálódások eredményeképpen leszűkíttem a szóba jöhető jelöltek körét.) A vizsgálatban az alábbi nyelvi jegyek tűntek megkülönböztető markernek: a magánhangzókra vonatkozóan bizonyos pozíciókban lévő magánhangzó-hosszúság, pl. szóvégi *-ul*, *-ül*, az *i*-zéssel szembeni *ü*-zés és az *e*-zéssel az *ö*-zés. Mássalhangzók esetében a palatalizáció, az intervokális pozícióban megjelenő mássalhangzók geminálódása. Meghatározó jegy továbbá a birtokos személyjelezés is. Ezek a nyelvi jegyek tendenciaszerűnek mondhatók a vizsgált anyagban, az alábbi táblázat ezt szemlélteti.

Tübingai pályamű – idegen kéz	Kazinczy Ferenc	Szemere Pál	Kazinczy Gábor
gyalúlt, megtisztulva, nyomtatlanul	fordúl, magyarul, de- ákul	latinul, indúl, ha- szontalanul, nyugta- lanul	fordúl, nyomorékul, váltóul, tanul,
gyönyöreül, üdvezű- let	törvényül, sikertele- nül, görögül	kegyetlenül, nélkül, elkerülhetetlenül, környül	egyedül, figyelmez- tetésül, épül, készül, törvénytelenül, vé- gül, keresztül
közé	közzé	közé, közzé	közé
melly, mellyhez, mellyben, [egyszer <i>mely</i>]	melly	melly	mely, melyben
ügyekezett, ügyek- szendünk, jólsükerült	igyekszünk, sikerte- lenül	igyekezet, igyekszik	
idője	ideje	ideje	üdőben
műveket, műveit, re- mekművével	míveket, remekmív, remekmíve	mívet, mívek, míve, mív [kétszer <i>műv</i>]	művet, mű, műved, mestermű
följebb, fölött	feljebb, felett	feljebb, felett, fölött	legföljebb, föltétel, föltétlen
föl: fölment, föl- éleszté, föllépe, föl- serkentésének	fel: felhoz, felcserél, feltesz	fel: felfordul, fel- lépni, felvétetni, föl: válallya föl, vilá- gosítsam föl, fölál- dozni	föl: föl bont, jegyez föl, tűnöl föl, fölve- het
nyelvöket	nyelveket	értelmöket, kezüket, igyekezetöket	becsök, köztök
műveltség	mívelt, miveltség		
fősteté	fest	fest [egyszer <i>föst</i>]	
magánykönyvtára	magánhangzó	magánhangzó	magány-tudalmaim
barátát, ideala, ba- ráta, barátához, szü- retére, lovagrende, csína	barátja, barátjai, pél- dáját	bátyja, lángja, lélek- zavarja, alakja	eredetiei, utódait, ro- maiért, az irodalom szent földén, adaga

2. ábra. A vizsgált szerzői nyelvi jegyek változatai

A vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy az idegen kezű szerző a nyelvi markerek tekintetében jellemzően eltér Kazinczy Ferenctől és Szemere Páltól, akik viszont több szempont alapján hasonlóságot mutatnak: igeképző és határozórag *-úl, -ül* (valamint

ilyen végződésű viszonysszavak), ahol a nyújtó hatás feltételezhetően az *-l* miatt érvényesül. Ilyen megkülönböztető jegy továbbá az *i*-zés *ü* helyett, a palatalizáció, a birtokos személyjeles formák. Meghatározó egyezéseket látunk Kazinczy Gábor és az idegen kéz nyelvi jegyei között szinte az összes marker tekintetében, s különösen szembeütő ez a jelenség a birtokos személyjeles formák, valamint az *ö*-zés, és *e*-zés esetében. Ha ezen szempontok szerint összevetjük az idegen kézzel írtakat a Kis János által publikált Kazinczy-változat ugyanazon részeivel, akkor az *i*-zéssel szembeni *ü*-zés és az *e*-zéssel és *ö*-zés különbsége itt is világosan látszik: *léptek föl, ügyekezett* (akadémiai változat), ezzel szemben *léptek fel, igyekezett* (Kazinczy-változat) található. Ugyanakkor az idegen kézzel írt szakaszokban a *melly* és egyéb ragozott formái szerepeltek, míg Kazinczy Gábor szövegeiben a *mely* és további ragozott alakjai találhatók. Ennek oka lehet sok más mellett a kézíratos anyagból vett minta mennyisége, vagy esetleg az *e* tekintetben megmutatókozó ingadozó szerzői írásmód.

6.4. Íráshasználati vizsgálatok

A kézírások mellett az íráshasználati sajátosságok is meghatározó jelentőségűek a vizsgált anyagban. Ha összevetjük Kazinczy Ferenc és Kazinczy Gábor írásmódját, azt láthatjuk, hogy az aposztróf használata eltér kettejük írásbeliségében, és ez fontos szerephez jut az idegen kézzel írt szövegrészekkel kapcsolatban. Míg a névelő (*a*'), a kapcsolatos kötőszó (*és*) és a birtokos mellett (pl. *szitok' phrasisában*) aposztrófot találunk az idegen kézzel írt anyagban, a fentebbiek nyomán azt várnánk, hogy Kazinczy Gábor íráshasználatában bukkanunk hasonló jelenségre, mégis Kazinczy Ferenc az, akire ez jellemző. A fiatal Kazinczy Gábor 17 éves korából származó kéziratai között látjuk ezt a jellegű aposztrófhasználatot, de abból az időszakból, amikor Toldy Ferencsel levelezik többek között Kazinczy Ferenc műveinek a kiadásával kapcsolatban, leveleiben már nem találjuk ezt az írásmódot, szókészletbeni jegyeiben mégis ez az időszak áll közel az idegen kézzel írtakhoz. Egyik levelében például az aposztrófhasználatot kifejezetten hiábavalónak tartja: „elmarad az apostroph is, minek valóban semmi értelme” (MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74., 272. levél). Ilyesfajta megállapítások abban a szerkesztői, szöveggondozói, sajtó alá rendezői diskurzusban bukkanak fel, amely közte és Toldy Ferenc között zajlik szövegek átírási elvei, lehetséges javítások, betűkapcsolatok, hangzók lejegyzése kapcsán, de ezen túlmenően kötetkompozíciós kérdések is szóba kerülnek (l. MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 283. levél, MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél, MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 267. levél, MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 126/VII/14. levél). Ebből kiviláglik, hogy Kazinczy Gábor meglehetősen határozott (kötetkomponáló) szerkesztői elveket vallott, aki Kazinczy Ferenc írásos hagyatékának a kiadását nagyon fontos válllásának tartotta, és tudatos szerkesztői feladatként tekintett rá: „a D-K. levelezést két kötetre osztám fel 1793–8[?] és 1818–31. Az első le van tisztázva, s tesz Kilenczven hatalmas ívet” (M. Ir. Lev. 4r. 74. 264. levél). „Ne add ki Kazinczy-Kölcsey leveleket [...] a Kölcsey munkái közt; hagyd a Kazinczy levélgyűjteményének. [...] a Kazinczy levelei egy 20 esztendő ifjonczhoz ennek munkái közt parádézzanak [...] a ki Kazy iránt oly álnok s boszuálló volt, mint Kölcsey: várhatja-e, hogy Kazyt bekeblesítsük munkáiba?” (M. Ir. Lev. 4r. 74. 262. levél).

7. Összegzés, távlatok

A fentebbi irodalomtörténeti és nyelvi elemzések arra engednek következtetni, hogy Kazinczy Ferenc *Tübingai pályamű*vének akadémiai példánya a magyar nyelvű változat harmadik részére vonatkozóan nem teljes egészében a szerzőtől származik. Váltakozva találhatók meg benne az ő és más valakinek a kézírásával lejegyzett részek. E magyar nyelvű részben a kézírás különbözőségén túl a szóhasználat és más nyelvi jegyek tekintetében is eltérés található. A magyar nyelvű rész töredékes a német változathoz képest, s a magyar rész fordítás lehet a német alapján. A fentebbiekből az is látszik, hogy a kérdéses ismeretlen szerzőségű (idegen kézzel írt és nem a bizonytalan) részek a vizsgált szempontok alapján feltehetőleg Kazinczy Gábortól származhatnak – de más sem zárható ki –, aki Kazinczy Ferenc német változatából fordíthatta le a hiányzó részeket. Az íráshasználati szempontok abba a keretbe terelik ezt a feltételezést, hogy a látszólagos különbségek ellenére Kazinczy Gábor ebben az esetben sajtó alá rendezői szerepkörében pótolhatta, egészíthette ki a szöveget a németből, amelynek során Kazinczy Ferenc írásmódjához próbált igazodni. Toldy Ferencsel váltott leveleiből ez a fajta egységesítő-szerkesztői szemlélet is megjelenik: „Azt hiszem, hogy Dess. Emíl vagy Te corrigáltátok ki az én oly-aimat olly-akká, mert így én nem írom soha, s a kéziratban sincs úgy, tudtomra, sehol, s ép a tarkaság megelőzése végett másítám meg az egy pár megmaradott oly-t.” (MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 74. 272. levél). A feltételezést az erősíteni, ha Kazinczy Gábor kézírathagyatékában egyértelműen nyomára bukkannánk az ezzel kapcsolatos tevékenységének. Bárhogy is van, egyelőre az látszik a vizsgálat alapján, hogy a rá jellemző nyelvhasználatnak a nyomai meghatározó módon vannak jelen a szövegben.

Mindennek nemcsak a forrásközlés revideálására van hatása: érdekes adatra bukkanunk a *hírlap* és a *modor* ('stílus') esetében: az etimológiai szótárakban (TESz., ÚESzWeb.) a *hírlap* első adata 1808, Kazinczy *Tübingai pályamű*vét megjelölve forrásként; a *modor* első előfordulása 1815 utáni, mely a pályaművet illetően Simai megállapításaira utal (1917). Mivel ezek a szavak az idegen kézzel írt szövegrészből származnak, így nemcsak a szerzőség (forrás), de ezen túlmenően a keletkezés ideje is kérdéses. Az elektronikus adattárakhoz (MTSz., Arcanum) fordulva a *modor* esetében 1829-es legkorábbi adatot találni a *Muzáron* folyóiratban (3. évfolyam, 11–19. rész, 131.). A *hírlap* legkorábbi előfordulása az említett adattárak alapján a *Jelenkor* 1832. számából adatható (4. szám, jan. 14., 27.), de természetesen az első előfordulás megadásához további kutatások szükségesek.

Összességében tehát gyanítható, hogy valóban későbbi keletkezésű (és más szerzőjű) lehet az idegen kézzel írt rész, és nemcsak a filológiai pontatlan szövegközlés, hanem az azt forrásként felhasználó munkák is átdolgozásra szorulnak.

Hivatkozások

- Ajkay Alinka 2017: „A Magyar Nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől”: Kazinczy pályaművének kiadás-, kutatás- és recepciótörténete”. *Magyar Könyvszemle* 133, 213–236.
- Balassa József 1891: *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Loránd Benkő. Budapest: Akadémiai, 1993–1995. + Register. Budapest: Akadémiai, 1997.
- Gergye László 1993: *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai / Catalogi Collectionis Manuscriptorum Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 21. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1993.
- Heinrich Gusztáv s. a. r. 1916: *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808* (Régi magyar könyvtár 37). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KazLev. = Kazinczy Ferenc: *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) Váczy János, (XXII:) Harsányi István, (XXI–II:) Berlász Jenő és mások, (XXIV:) Orbán László, (XXV:) Soós István, 25 köt. Budapest–Debrecen, 1890–2013.
- Kis János 1845: *Kis János Superintendens', Emlékezései életéből*. Sopron: Özvegy Kulcsárné' betüivel, 211–222.
- Kiss Margit 2022: A rejtőzködő kolléga: A *Tübingai pályamű* akadémiai kéziratának filológiai vizsgálata In Kiss Margit szerk.: „Nézzd a' Magyar!” *Tanulmányok Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről*. Hagyományfrissítés, 7. Budapest: Reciti.
- Kölcsey Ferenc 2007: *Levelezés II*, kiad. Szabó G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás. Budapest: Universitas Kiadó, 2007.
- MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*. Szerk. Pajzs Júlia, Bánki Judit, Csengery Kinga, Kiss Gabriella, Kiss Margit, Kristóf Ibolya, Lipp Veronika, Mártonfi Attila, Merényi Csaba, Nagy Viktor, Ónody Csilla, Pais Judit, Sass Bálint, Simon László, Tihanyi László és Váradi Tamás. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1998.
- Pósa Ágnes 1978: Kazinczy Tübingiai [!] pályaművének autográf kézírata a Papszász-hagyatékban In Dankó Imre szerk.: *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1977*. Debrecen: Déri Múzeum.
- Simai Ödön 1917: Kazinczy Ferenc Tübingai pályáírása. *Magyar Nyelv* 13, 220–225, 284–28.
- [sz. n.], 1808. május 4.: Jutalom Kérdés Német Országból. *Hazai Tudósítások* 36, 287.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai, 1967–1976. + Mutató. Budapest: Akadémiai, 1984.
- ÚESzWeb. = *Új magyar etimológiai szótár – online kiadás*. Szerk. Gerstner Károly. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2011–2022.
- Wertheimer Ede 1896: Az 1807-ik évi magyar országgyűlés. *Századok* 30, 293–309, 394–412, 404–405.